

Kazinczy, a dokumentátor

Egyik utóbbi cikkemben¹ Kazinczy Pázmány Péterről készített feljegyzéseit próbáltam értelmezni. Ott a választott célnak megfelelően elsősorban Pázmány szemszögéből tettem ezt, így nem volt lehetőség a feljegyzések Kazinczy szempontjából releváns vonásaira érdemben kitérni. Ezúttal éppen erre tennék kísérletet, mert több izgalmasnak látszó kérdés is felvetődik ennek kapcsán. Az akadémiai kézirat-hagyatékban² a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárról szóló feljegyzések között olvashatóak azok a Pázmányra vonatkozó sorok, amelyekben Kazinczy leírja, hogy ottani látogatása során kézbe vehette Pázmány eredeti leveleit I. Rákóczi Györgyhez, s ezek egyikéről lemásolta a kardinális aláírását, amit a lapra ragasztva meg is találunk. A szóban forgó jegyzet tisztázat, s korábban a vegyes feljegyzéseket tartalmazó *Pandekták* egyik kötetének a része volt, amint azt az eredeti oldalszámozás és az írásmód bizonyítja a *Pandekták* ismert részeivel való összehasonlítás során. E jegyzet, pontosabban ennek többszöri átdolgozásai beépültek az *Erdélyi levelek* különböző változataiba. A Pázmányt illető vonatkozásokon túl mármost tanulságos lehet rákérdezni arra mindennek kapcsán, hogy vajon *mi volt az oka*, hogy Kazinczy másnap visszament a könyvtárba, mégpedig kimondottan azzal a céllal, hogy lemásolja Pázmány aláírását, valamint hogy hogyan kerül az erről szóló *feljegyzés letisztázott példányban*, az aláírás másolatát tartalmazó papírlappal együtt a *Pandekták* nevű jegyzőfüzetbe,³ amely többnyire különféle könyvkijegyzéseket, újságkivágatokat és egyéb műhelyforgácsokat tartalmaz, milyen munkamódszerre vall mindez. Először talán kezdjük ez utóbbi kérdés megvizsgálásával.

1. Pandekták

Kazinczy hagyatékának rendezője, Jakab Elek a következő sorokat írta a *Pandekták* VI. kötetének autográf borítójára: „Ez egy teljesen összezavart gyűjtemény, megpróbáltam rendezni, napokig fáradtam vele, a fő szédülésig, sehogy sem tudtam végre hajtani. Ugy látszik, lelkiismeretlenség mive; elvittek belőle, össze hányták, megcsonkították, van emlékezet XI–XII–XIII. számú Pandektáról is, a minnek semmi nyoma nincs már ma. Aki egybe tudja állítani, szerencsésnek mondom. Én teljesen bele romlottam, azért egy folyó számat keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csonkíttassék tovább. Buda-Pest, dec. 3. 1880. Jakab Elek.”⁴ Nyilvánvalóan nincsen mód a jelen keretek között a *Pandekták* filológiai kérdéseinek még csak futólagos tárgyalására sem, pusztán annyit szeretünk volna jelezni Jakab Elek panaszainak megidézésével, hogy a *Pandekták* anyaga igen jelentős méretű és jelentékeny, de feldolgozhatóságát tekintve nehezen kezelhető hagyatékra készít képviselet. Ennek tudatában (és mindezek ellenére) figyelmünket fordítsuk inkább a *Pandekták* funkciójának értelmezése felé, pontosabban arra, hogy maga Kazinczy hogyan látta ezt.

Az általa összeállított kézirat Pandekta-kötetek közül a harmadik elé Kazinczy 1810. január 6-i dátummal egy másfél oldalas előszót írt. Ennek első harmadában az ilyen jegyzőkönyvek közvetlen hasznáról a következőket fogalmazza meg: „Jegyző-könyv nélkül nem lehet-el a' ki tanul, leginkább nem pedig a' ki dolgozik; mert az emlékezet még azt sem

---

¹ Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz, in *Eruditio, virtus et constantia (Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére)*, szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya, Debrecen 2011., 160–164.

² MTAK. K 638/I., 85b–86b.

³ A *Pandekták* szót Kazinczy a 'mindent magába foglaló jegyzetek' jelentésben használja, a jogtörténetben ismeretes jelentésre nem történik utalás nála.

⁴ MTAK K 633/VI. 1a.

mindenkor kész megsugni a' mit tud, 's a' mit megsug is, nem ritkán hibásan sugdossa.”⁵ Majd ezt követően saját jegyzőkönyv írási szokásait tekinti át, a kezdetektől az aktuális időkhöz: „Én abban vétettem, hogy eleintén öszve nem varrható papirosokra tettem jegyzéseimet; 's ez okozta hogy ez a' régibb gyűjteményem fogságom' ideje alatt elveszett. Azután hogy 1801ben haza szabadultam, in 8° kezdettem az effélét írogatni, hogy, útban is, velem jöhessen a' kisformájú kötet. A' mostani formában csak azután kezdém tenni a' gyűjtést, mindeután Júniusban (12d.) 1806. Széphalmon állandó lakást ada a' Gondviselés és a' szerentsétlenségeimmel megelégedni látszó Áte. Negyedfél esztendő alatt ugyanennyi kötetre gyarapodott a' munka. De egytűvé lévén benne írva minden, most (1810. Januar.) a' mennyire lehetett külön tárgyakra szaggattam az íveket, hogy így a' keresgélés megkönnyítessék.”⁶

Három szakaszt különít el tehát, szigorúan a használhatóság szempontjait figyelembe vevő formátumváltások szerint. Az elsőben különálló papírlapokra jegyzetelt, de ez nem bizonyult célravezetőnek, mert azok könnyen elkallódhattak; mint ahogy azt az ittenivel egybehangzóan a *Pályám emlékezetében* is megemlíti, „melly megsírathatlan vétkem hogy mind azt a' mi figyelmemet megragadá bekötött 's egyenesen illyeknek szánt könyvbe nem írtam be, hanem csak reppenő papiros-szeletekre, mellyek így, kivált 1794–1801 közt, elvesztek.”⁷ A második szakaszban, 1801 és 1806 nyara között aztán már egybeírja jegyzéseit, kisméretű papírcsomókba, ilyenekből több fenn is maradt (például a Ráday Gyűjteményben), aztán 1806-ban áttér a nyolcadrét formáról a negyedrért formára, s e harmadik szakasznak tekinthető három és fél évben több kötetnyit el is készít. A szöveg írásának időpontjában, 1810 beköszöntekor egy újabb szakasz veszi kezdetét, az eddigi kötetek íveit tartalmi szempontok szerint újrendezi, hogy az egyre növekvő anyagban minél könnyebben eligazodhasson. Maga a jelen szöveg az eme új beosztású *Pandekták* előszavának látszik.⁸

A Pázmányról szóló jegyzet 1816-ban, Kazinczy erdélyi útazása során készült, s nyilvánvalóan nem az utazással egyidejű, hanem az utazás közben készített napi jegyzések utólagos letisztázása. Az azonban, hogy mit és mennyit formált már ekkor az alapanyagul szolgáló jegyzéseken, nem dönthető el, hiszen a napi jegyzések nem maradtak fenn ezúttal sem, Kazinczynak szokása volt azokat megsemmisíteni a letisztázást követően. E letisztázás a *Pandekták*ba került, mindenféle egyéb jegyzet közé, de egy nagyobb jegyzetegység részeként, ami már ekkor a továbbdolgozás szándékára utal. Az idézett 1810-es Pandekta-előszó maga is megemlíti e funkciót a memória segítésének praktikus célzata mellett: „holmi azért ment a' jegyzések közzé, mert *el* akartam *dolgozni*, 's bajos volt volna akkor keresgetnem mikor dologban voltam volna”.⁹ Az ekkori tartalmi átrendezés, mint mondja, a könnyebb használhatóság végett történt, s más helyeken is egyértelmű utalások vannak arra, hogy egy olyan gyűjtemény épült Kazinczy írói műhelyében, amely folyamatosan kéznél és használatban volt. Ebben a különféle információk, fel- és kijegyzések, vázlatok és első kidolgozások együtt voltak jelen egy (ma már nemigen rekonstruálható) rendben, amely az összeállítói szándék szerint a folytonos munka hatékony támogatására szolgált eme rendezettségben hozzáférhető tett információival.

A döntően információátviteli és -hasznosítási szempontot érvényesítő Pandekta-előszóban azonban egyszercsak, teljesen váratlanul a következő mondatkezdés bukkan elő: „Annak, a' ki halálom után holmin benne felakad”.¹⁰ Igaz, hogy ezt követően, mintegy

⁵ MTAK K 633/III. 2ab. E szövegre a *Pandektákat* a kritikai kiadás számára feldolgozó Granasztói Olga hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁶ Uo.

⁷ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*, kiad. Orbán László, Debrecen, 2009., 587.

⁸ Az persze más kérdés, hogy ez a Kazinczy általi átrendezés volt az első lépése az anyag Jakab Elek által is észlelt összezavarodásának.

⁹ MTAK K 633/III. 2ab.

¹⁰ Uo.

mentegetőzve, arról ír, hogy rossz és pontatlan emlékezőtehetsége miatt van nagy szüksége akár közismert dolgoknak is a jegyzőkönyvben való rögzítésére, de az a tény, hogy mindez elég egyértelműen a jegyzőkönyvek kései olvasóinak szól, azt mutatja, hogy korántsem csak az információ saját célú hasznosításának segédeszközként tekintett a *Pandektákra*. Az utolsó két mondat éppen ezt fogalmazza meg: „Bár azok, a’ kik látják gyűjteményemet, követnék a’ példát, és így magoknak is ’s másnak is használni akarnának. Engedjék magokat általam leginkább arra intetni, hogy azt jegyezzék fel a’ miket *látnak* ’s *hallanak*; mert a’ mi könyvben van, azt ha mi nem tudjuk is, nyomába vezetethetünk mások által.”¹¹ Egyrészt tehát másokat is példája követésére buzdít, ezáltal mintegy kiterjesztve a hasznossági szempontot, de ki nem lépve annak köréből, másrészt viszont rejtetten megpendít egy teljesen új célt is („jegyezzék fel a’ miket *látnak* ’s *hallanak*”). Itt már a dokumentátor szólal meg.

A *Pandekták* ugyanis dokumentálja egy kor és egy egyén műveltségét, annak változásait, valamint egy írói életműnek az alakulását. Ez utóbbi vonatkozása pedig egyáltalán nem véletlenszerű, egyre inkább Kazinczy lényegi céljává válik. Jó példa erre ifjúkori verseinek esete, amelyeknek létezik egy *Régi Stúdiumaim* című kései, kommentált egybetisztázása, de az egykori fogalmazványokat több esetben már korábban is letisztázta, pontosan rögzítve azok minden javítását, gyakran megmagyarázva ezeket, s a *Pandekták* köteteibe iktatta e kommentált, tisztázott fogalmazványokat. Első két szonettjének keletkezését például így igen pontosan végigkövethetjük,¹² de ugyanezt hasonló részletességgel megtette *Az áldozóval* is,¹³ kevésbé részletesen pedig sok versével. Aztán későbbi költeményeinél ugyancsak elkezdte alkalmazni a dokumentálás ezen módszerét, az 1811-es *Az ő képe* esetében például a következő kommentárt találjuk a *Pandekta*-bejegyzésnél: „Én az illy dolgozgatások’ fenn tartását nem tartom haszontalankodásnak. Ugyan azért írom által minden változtatás nélkül a’ hol az eredeti papirost *Pandectámba* béragasztani nem lehet. Mit adnék érte, ha Kisnek, Berzsenyinek, Virágnak dolgozásaikat úgy bírhatnám, mint a’ Daykáit bírom, és Szabó Dávidnak egy darabját! Eggykor az öreg Rádaynál nézegettem így Raphaelnek egy skizzét rézbe-metszve. [...] kértem az Öreget, engedné-meg hogy látása körül mulathassak ’s nézellhessem. Ott kerestem okait, miért igazított holmit Raphael az első rajzon.”¹⁴

Kazinczy számára az *alkotás folyamata*, úgy látszik, az *alkotáshoz magához* mérhető jelentőséggel kezd bírni. Állandó korrekciós gyakorlata, amely önéletírásainál ugyanúgy dominál, mint verseinél, drámáinál, prózájánál, mintegy szétírja az életművet, mert a tökéletességre való törekvés egyre újabb és újabb átdolgozásokban jelentkezik. Ez pedig paradox módon azt eredményezi, hogy a tökéletesség mint telosz vezérelte alkotásmód előtérbe állítja a tökéletlent magát: az utat, amelynek a tökéletességhez kellene vezetnie. A *Pandektákba* beiktatott vázlatok ezt az utat hivatottak dokumentálni, a késő utódok számára. Fontos pillanata e dokumentátori szemléletmód formálódásának az 1810-es év, éppen az az időszak tehát, amikor a *Pandekták* átrendezése megtörént és megszületett idézett előszavuk.

Mint ifjúkori verseinek tisztázatához hozzáfűzi a *Pandekták* egy helyén: „1809 kilobbanván a’ Francziák ellen kezdett szerencsétlen háború, ’s már seregeink kegyetlenül veretttévén, félni lehetett, hogy az idők’ viszontagsága engem is eltemettet. Mi lesz úgy, mondám, ha valami hívatlan Kiadó töredékeimet, el nem készült darabjaimat öszveszedi ’s kibocsátja. Elrettenvén, kaptam papirosaimat, ’s elégettem. – 1811nek elején vagy 10nek végén egy oly csomóban, hol nem hittem hogy valami efféle legyen, ismét feltalálám egy részét egykori dolgozgatásaimnak. Most sajnálom akkori sietésemet, ’s hogy el ne vesszenek

¹¹ Uo.

¹² Ld. erről Gergye László: *Múzsák és Gráciák között*, Bp. 1997., 96–104.

¹³ Ld. erről Gergye László, i. m., 14–42., valamint tanulmányunkat: *Kérdések Kazinczy ifjúkori ars poeticája, Az áldozó körül*, in *Studia Litteraria*, 2010., 88–95.

¹⁴ MTAK K 633/VI. 148ab.

(mert az effélét sok okra nézve kár tűzzel megemésztetni), ide rakom-le. De kérem azokat, a' kik ezt halálom után fogják látni, hogy kedvezzenek becsületesnek, 's ne tegyenek nevetségessé.”¹⁵ A készületlenség, töredékesség napvilágra kerülése miatti félelem tehát előbb még a kéziratok elégetéséhez vezet, amit aztán hirtelen az elégetettek rekonstrukciójának vágya követ (mint például *Az áldozó* esetében), illetve a megmaradtak archiválása („mert az effélét sok okra nézve kár tűzzel megemésztetni”). A készületlenség már nem szégyen, hanem tanulság, emiatt nem kell elégetni a kéziratot, elegendő az utókor jóindulatú megértésére apellálni. A tökéletességre törekvő alkotó mellé odalép a tökéletességre törekvős folyamatát ugyancsak az utókor számára megörökíteni szándékozó dokumentátor. És ettől egyáltalán nem áll távol az aláírásokat másoló, majd azokat gyűjteménnyé szervező és kiállító Kazinczy sem.

2. Autographumok

A *Pandektákba* iktatott Pázmányról szóló jegyzetek tehát az eredeti napi jegyzésektől az *Erdélyi levelek* tizennégy változatáig vezető út egyik dokumentumát reprezentálják, s e dokumentumnak része a Pázmány lemásolt aláírását tartalmazó, beragasztott papírszelet is, aminek jelentősége aztán majd a mű formálódása során háttérbe szorul, s végül említése is elmarad. Az egyik változatban azonban még magára a másolás technikájára is történik utalás: „Cardinális Pázmánynak kezét itt láttam először, 's Bibliothecárius Úr megengedte, hogy holnap, velint és olmot hozván, lemásoljam.”¹⁶ Nem egyedi és nem kizárólag Pázmánynak szóló fellángolásról van szó ebben az esetben, ezt a módszert (az átütő papírt) még nagyon sokszor alkalmazta Kazinczy, de emellett eredetiben is gyűjtött. Ma öt olyan kéziratot ismerünk, amelyek csak aláírásokat tartalmaznak, s még ugyanennyit, amelyekben aláírások mellett más dokumentumok is vannak, a dokumentum- és levélgyűjtemények száma pedig még nagyobb. Külön figyelmet érdemel ezek sorában a Sátoraljaújhelyen található *Autographiai Gyűjtemény* két kötete, amelyhez önálló előszót (ahogy nevezi: Előintést) írt Kazinczy, jó szokása szerint több változatban.

Az elsőt 1829. augusztus 31-én, az utolsót másfél évvel később, 1831. január 16-án, ezek bővítve és egyre emelkedettebb dikcióval foglalják össze lényegében ugyanazt. „A' jól vagy rosszul nevezetes emberek' Kéziratai a' szerint érdemlik figyelmünket mint az ő arcsképek; magunk sem értjük mint esik, de érezzük hogy hozzájuk, a' nem ismertekhez, közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illehetjük a' papirozt, mellyen kezek nyugodott. [...] Ezek voltak az okok, mellyek által arra indítottam, hogy az efféléket kiszedjem a' magok helyeikből, 's eggyüvé köttessem itt, hogy midőn Levéltárunk olly Vendégeket látand belépni küszöbén, kik itt múlathatnak, gyönyörrel és haszonnal forgathassák végig a' minden becses felülhaladó Gyűjteményt. Kérkedés nélkül szabad említenem, hogy a' képek, és a' lemásolt és sok eredeti Kézírások az én ajándékaim; általhoztam azokat Autographiai Gyűjteményemből, mellyet a' Külföld is ismer. Bár a' mit itten kezdek, tovább is folytattassék. A' maradék érdemli gondjainkat.”¹⁷

A kéziratok és a hozzájuk tartozó személyek arcképei sajátos funkcióváltozáson mentek keresztül a gyűjteménybe való rendezés során. Kazinczy megemlíti, hogy a kéziratokat kivette eredeti levéltári helyükről, s valóban, sokukon megtalálható az utólag általa odajegyzett jelzet, hogy visszakereshető legyen az a bizonyos hely, ahová eredetileg tartoztak. De ez nem változtat a tényen, hogy a kéziratok elvesztették eredeti kontextusukat és

¹⁵ MTAK K 633/VI. 170b., az itt megszakadó szöveg folytatása: M. Nyelvtud. 4r. 41/I. 227a.

¹⁶ MTAK. Földrajz 4r. 3. 107a.

¹⁷ Sátoraljaújhelyi Levéltár, XV-5., az 1831-es változatot közölte: Högye István: *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén Vármegye levéltárában*, Sátoraljaújhely 1990., 63–64.

kiállítási tárgyakká lettek, amelyeket egyfajta kultusz kell övezzon, s amelyeknek imígyen való létét is a megteremteni kívánt kultusz igazolja. Nincs ez másként az arcképmetszetekkel sem, hiszen azok ugyancsak nem eredendő karakterükben válnak a gyűjtemény részévé, hanem a kultusz tárgyaihoz, az adott kéziratokhoz tartozó személy képi megjelenítéseként. Kazinczy mint muzeológus jár el, még ha nincs is körülötte a mai értelemben vett múzeum, legfeljebb csak egy igen kezdetleges kiállítási tér, ahol a kiállított tárgy magában van és még kézbe is vehető. Ami azonban döntően megváltozott: a kulturális tárgyhoz való viszony.

Radnóti Sándor írja Winckelmann-könyvében, hogy a „múzeum kulturális központtá válásához a kulturális tér radikális átrendeződésre van szükség”, majd Wolfgang Ernst szavait idézi: „A *museum* hosszú ideig valójában nem hely volt, hanem szöveg, amely a diszkurzív mezőn valahol a *bibliotheca*, a *thesaurus*, a *studio*, a *galleria* és a *theatrum* között helyezkedett el. A muzeológia gyakorlata a kognitív kontemplációba, a filológiai összehasonlításba és a konkrét tárgyra orientált gyűjtőtevékenységbe volt horgonyozva. Ebben az értelemben a muzeológia sokkal inkább vonatkozik a tárgyak diszpozíciójára, az elhelyezésüket meghatározó strukturális viszonyokra, mint a pozitív értelemben vett gyűjteményre magára.”¹⁸ A kulturális tárgyhoz való ezen viszony teszi, hogy a múzeum mint hely megképződése előtt is beszélhetünk muzeológiáról, s ebben az összefüggésben állítható, hogy a múzeum valójában mint látásmód létezett.

Ilyen értelemben talán az autographumokat gyűjtő Kazinczyról is elmondható, hogy muzeológus volt, aki az adott kulturális tárgyakat, esetünkben a kéziratokat és az arcképmetszeteket kiemelte eredendő kontextusukból, s egy új gyűjteménnyé rendezte össze azokat. Pázmány Péter aláírásának lemásolása 1816-ban már ezen indíttatással magyarázható, még ha formát csak később öltött is a gyűjtemény: a látásmód megléte már kétségtelenül érzékelhető. S úgy véljük, e muzeológusi látásmód nemcsak az aláírásokat és kéziratokat másoló, arcképmetszeteket gyűjtő és kiállító Kazinczyt jellemzi, de ez nyilvánul meg dokumentátori énjében is, az időben előrehaladva egyre erőteljesebben és tudatosabban. Az a tény, hogy töredékei, műkezdeményei, vázlatai, fogalmazványai saját célra szóló, a kortárs és késői nyilvánosság előtt titkolni és így alkalomadtán megsemmisíteni való műhelyforgácsokból a tökéletességhez vezető út dokumentumaivá váltak szemében, lényegi átalakulásról, szemléletváltásról tanúskodik.

Saját kéziratái is kiemelkedtek így eredeti kontextusukból, a műhely-létből, ahol praktikusán egy későbbi ki- vagy továbbdolgozás alapanyagát jelentették, s olyan múzeumi tárgyakká váltak, amelyeken ez az alakulási folyamat tanulmányozható, elsősorban a késő utókor számára. A *Pandekták* kötetei így ezen kéziratok múzeumaként is megjelennek az írói műhely praktikus és hasznos, elsősorban információ-forgalmazási funkcióinak ellátása mellett. S nem látszik idegennek ez a látásmód az önéletírások állandóan újrajródó szövegtengerétől sem, ahol is a kiállítási tárgy az önmagáról a késő koroknak közvetíteni kívánt kép. Mindezek alapján talán megkockáztathatjuk a kijelentést: az eredendő dokumentátor hajlamú Kazinczy egyre inkább önmagának és életművének muzeológusává vált.

---

¹⁸ Radnóti Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*, Bp. 2010., 209.